

Γρηγόρης ΑΝΑΝΙΑΔΗΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ:
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ FEYERABEND

Περίληψη

Στόχος του παρόντος δοκιμίου είναι να διασκεδαστούν δύο διαδεδομένες παρερμηνείες των θέσεων που αναπτύσσει ο Feyerabend στο *Ενάντια στη Μέθοδο* και στο *Science in a Free Society*. Συγκεκριμένα, (α) ότι ο μεθοδολογικός του "αναρχισμός" αντιπαραθέτει στην ορθολογικότητα της επιστήμης έναν δεοντολογικό ανορθολογισμό, και (β) ότι ή ζεται ότι με τό να "ιστορικοποιεί" τό φάσμα των ερωτημάτων που παραδοσιακά τίθεται από την επιστημολογία, στην ουσία την καταργεί, ανοίγοντας έτσι τό δρόμο για τή θεώρηση της επιστήμης ως μιās επικαθορισμένης κοινωνικής πρακτικής. Η συνακόλουθη κατάργηση μιās ουσιαστικής διάκρισης μεταξύ επιστήμης και ιδεολογίας χαιρετίζεται ως προϋπόθεση μιās δημοκρατικής αντίληψης της πολιτικής και ως βάση μιās "ελεύθερης κοινωνίας". Επισημαίνεται, όμως, ότι με τό να μεταφράζει τόν επιστημολογικό του σχετικισμό σε πολιτικό σχετικισμό, δύσκολα μπορεί να αποφύγει ο Feyerabend τίς αντινομίες του κλασικού φιλελευθερισμού. Αυτό δέν είναι αναπόφευκτο, αφού ή ίδια του ή συλλογιστική παρέχει τή διέξοδο.

Summary

GREGORY ANANIADIS: SCIENCE AND POLITICS: NOTES ON THE WORK OF P. FEYERABEND. The aim of this essay is to dispel two widespread misinterpretations of the positions

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 38 (1985), σσ. 193 - 210

Copyright © 1985 ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, Αθήνα.

developed by Feyerabend in his *Against Method and Science in a Free Society*, namely, a) that his methodological 'anarchism' juxtaposes a prescriptive irrationalism to the rationality of science, and b) that incommensurability implies incommunicability or incomparability. It is argued that by 'historicizing' the range of questions traditionally posed by epistemology, he is in effect cancelling it, thus paving the way for the consideration of science as an overdetermined social practice. The concomitant abolition of an essential distinction between science and ideology is welcomed as it is indeed a presupposition of a democratic conception of politics and the basis for a 'free society'. It is argued, however, that by translating this epistemological relativism into a political one, Feyerabend can not escape the antinomies of classical liberalism. This need not be the case, as his own premises provide an way out.

Στό δοκίμιο αυτό¹ προτίθεται νά πραγματευτῶ τίς βασικές προτάσεις πού ανέπτυξε ὁ Paul Feyerabend στο πολυσυζητημένο του *Against Method* καί πού ἐπεξεργάστηκε πάρα πέρα στό συμπληρωματικό του ἔργο *Science in a Free Society*². Θά ἐξετάσω πρὸς τοῦτο τούς στόχους του, προσδιορίζοντας τίς προϋποθέσεις τους καί σκιαγραφώντας τίς προεκτάσεις τους· τελειώνοντας δέ, θά εἰσηγηθῶ ὀρισμένους περιορισμούς τοῦ, κατά τὰ ἄλλα, ἐξαιρετικά σημαντικοῦ ἀνανεωτικοῦ του ἐγχειρήματος. Καθὼς ὁ κύριος ὄγκος τῶν ὄσων ἀκολουθοῦν ἀφιερώνεται στήν αἰτιολόγηση τῆς τελευταίας παρατήρησης ἀναφορικά μέ τό οὐσιαστικό περιεχόμενο τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Feyerabend, ἄς ἀρχίσουμε χαιρετίζοντας τή στρατευμένη καί πολυδιάστατη μορφή της. Ἀπαντώντας σέ ἐπικριτή του πού ἀποδοκιμάζει ὄχι τόσο τί λέει ἀλλά πῶς τό λέει, ὁ Feyerabend γράφει: "... ἔχουμε διαφορετικές ἀντιλήψεις γιά τό ὕφος. Ἐσεῖς (καί πολλοί ἄλλοι ἀναγνώστες) ἀρέσκεστε σ' ἓνα ἐνδεχομένως ζωντανό καί συστηματικό, ἀλλά πάντως λόγιο, ὕφος. Ἐγώ βρίσκω πῶς ἓνα τέτοιο ὕφος μέ τίς εὐπρεπεῖς του σπόντες καί μέ τόν πολιτισμένο στραγγαλισμό τοῦ ἀντιπάλου, παραεῖναι στεγνό καί ἀνέντιμο . . . γιά τό γούστο μου." (SFS: 131). Σύμφωνα μέ τό παλιό ρητό "Le style c'est l'homme même", ἀλλά στήν περίπτωση αὐτή δέν ἔχουμε νά κάνουμε ἀπλῶς μ' ἓνα ζήτημα ἰδιοσυγκρασίας. Ἡ φαινομενικά ἀσυνεπής πραγμάτευση μιά τῆς ἐπιστήμης καί μιά τοῦ μύθου, οἱ ἐπανελημμένες μετατοπίσεις ἀπό ἔλλογη κριτική σέ ἱστορικές ἀναλύσεις, ἡ χρήση τους γιά τήν ὑποστήριξη πολιτικῶν θέσεων, διάστικτες καθὼς εἶναι μέ ἀνεκδοτολογικές παρεκβάσεις καί πολεμικές, ὑπαγορεύονται ἀπό τήν ἴδια τή φύση τοῦ ἐγχειρήματός του καί ἀπό τό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο τό ἐπιχειρεῖ. Εὐαίσθητος ἀπέναντι στή μονοτυπία, στήν παγιωμένη μέθοδο, στήν ἀκαμψία καί στήν ἀνελευθερία πού ἀπειλοῦν ὄχι μόνο τήν ἐπιστήμη ἀλλά καί τήν κοινωνική ζωή γενικότερα, ὁ Feyerabend θεωρεῖ θεμιτό τό κάθε ρητορικό τέχνασμα πού τοῦ χρησιμεύει στόν κλεφτοπόλεμό του ἐναντίον ὄσων ὑπεραμύνονται τῶν κεκτημένων τῆς κανονικότητας. Ἡ ἀμφισβήτηση τῶν πρωτείων τοῦ ὀρθοῦ λόγου συνεπάγεται ταυτόχρονα καί τήν ἀπόρριψη τῶν

καθιερωμένων τρόπων τῆς ἐπικοινωνίας του· εἰκονοκλαστικές προτάσεις δέν εἶναι δυνατόν νά περικλείονται σέ εἰκονολατρικά πλαίσια. Δέν εἶναι τυχαῖο, λοιπόν, πού τόσοι ἐπικριτές του ξενίστηκαν ἀπό τό ὕφος του: “τόν περισσότερο καιρό ὁ Feyerabend ἀστειεύεται”, ἔγραψε χαρακτηριστικά ἕνας ἀπ’ αὐτούς³, ἀπηχώντας ἀναμφίβολα μιά εὐρύτερη συμφωνία. Γιατί τό ἔργο τοῦ Feyerabend ἀντιπροσωπεύει μιά ἀπό τίς σπάνιες ἐκεῖνες περιπτώσεις ὅπου τό “ὕφος” εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένο μέ τή “θέση”, κι ὅποιος δέν πάρει στά σοβαρά τό πρῶτο, δύσκολα θά κατανοήσῃ τή δεύτερη.

Κι ὁμως, οἱ θέσεις τοῦ Feyerabend ἀντιμετωπίστηκαν μέ τή δέουσα σοβαρότητα, καθώς πιστοποιεῖ ἡ γενική κινητοποίηση ἐναντίον του τῶν διαφεντευτῶν τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου, τῆς Ἐπιστήμης καί τῆς Μεθόδου. Κι αὐτό γιά ἕναν πολύ ἀπλό λόγο. Ἡ πρόκληση πού ἀντιπροσωπεύει ὁ Feyerabend δέν εἶναι ἔμμεση, ἀλλά ἄμεση. Δέν προέρχεται δηλαδή ἀπό τίς προεκτάσεις πού ἐνδεχομένως ἔχουν στή σφαῖρα τῶν “θετικῶν” ἐπιστημῶν ἐξελίξεις σέ “ξένους” κλάδους, ὅπως ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσας, ἡ ἀνθρωπολογία ἢ ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά συγκροτεῖται στήν καρδιά τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, στά πλαίσια μιᾶς παράδοσης κυριαρχούμενης ἀπό τόν ἐπιτηδευμένο θετικισμό τοῦ Karl Popper καί τό πρόγραμμά του νά προσδιορίσει γενικούς κανόνες ἱκανούς νά θεμελιώσουν τήν ἐπιστημονικότητα καί νά προεξοφλήσουν τήν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης. Πραγματικά, καθώς ὁ ἴδιος ὁ Feyerabend ξεκίνησε ἀπό μιά ποπεριανή προβληματική, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι τό πρόσφατο ἔργο του ἀντιπροσωπεύει μιά προσπάθεια νά “τακτοποιήσῃ τούς λογαριασμούς του” μέ τό νεο-θετικιστικό του παρελθόν. Οἱ ρηξικέλευθες θέσεις του συνιστοῦν μιάν ἀπάντηση στίς ἀντινομίες καί στά ὅρια αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς παράδοσης. Ὅφείλουμε λοιπόν, πρίν καταπιστοῦμε μέ τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Feyerabend, νά περιγράψουμε, ἔστω συνοπτικά, τό πεδίο στό ὁποῖο διαμορφώθηκε.

Ἀπό τότε πού φάνηκαν τά ἀδιέξοδα τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Κύκλου τῆς Βιέννης νά θεμελιώσῃ τό οἰκοδόμημα τῆς ἐπιστήμης πάνω στή διαφάνεια τῶν στοιχειωδῶν παρατηρησιακῶν προτάσεων, ἡ ἐπιστημολογία βρίσκεται σέ μιά διαρκή ἀναταραχή. Ἀντιμέτωπος μέ τήν ἀδυναμία τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ νά ἐρμηνεύσῃ τήν ἀνασκευή ἀπό τόν Einstein τῆς νευτώνειας μηχανικῆς (πού γιά μεγάλο διάστημα ὑπῆρξε τό κατεξοχὴν πρότυπο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης), καί ἐνδιαφερόμενος νά καταδείξῃ τόν ἀνεπιστημονικό χαρακτήρα “ἀμφίβολων” θεωρητικῶν κατασκευῶν, ὅπως ὁ μαρξισμός καί ἡ ψυχανάλυση, ὁ Popper προχώρησε στήν ὑποκατάσταση τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπαληθευσιμότητας ἀπό τήν ἀρχή τῆς διαψευσιμότητας, ὡς κριτηρίου γιά τήν ὀριοθέτηση τῆς ἐπιστήμης ἀπό τή μή ἐπιστήμη. Ἡ υἱοθέτηση τοῦ κριτηρίου αὐτοῦ βασίστηκε σέ μιά ἐπανεκτίμηση τοῦ κλασικοῦ προβλήματος τῆς ἐπαγωγῆς. Ὁ Popper εἶναι σύμφωνος, ἐν προκειμένω, μέ τόν

Ημε στοό ότι κανένας άριθμός θετικών έπαληθεύσεων δέν άρκει για να θεμελιώσει την καθολική έξηγηματική ίσχύ μιās θεωρίας, ένώ μιá και μόνο άρνητική δοκιμή άρκει για να την καταστήσει άπορριπτέα. Ἡ έπιστήμη, ως έκ τούτου, αναπτύσσεται, σύμφωνα μέ τον Popper, κατά τρόπο όχι έπαγωγικό αλλά ύποθετικό-παραγωγικό. Οί θεωρίες διατυπώνονται ως καθολικές εικασίες ή ύποθέσεις και έλέγχονται συστηματικά μέσω της συναγωγής τών προεκτάσεων τους σε έπιμέρους τομείς. Ἄν, κατά τή διαδικασία αυτή, ή ύπόθεση έρθει σε αντίφαση μέ έστω και μιá μερική πρόταση, πρέπει να άπορριφθεϊ και να αντικατασταθεϊ από μιάν άλλη, έπαρκέστερη, ύπόθεση κ.ο.κ. Ἡ αλήθεια δέν είναι δυνατόν να θεμελιωθεϊ τελεσίδικα, μπορεί όμως να προσεγγιστεϊ μέσω της έξάλειψης τών θεωρητικών προτάσεων που άποδεικνύονται έσφαλμένες: ή έπιστήμη προοδεύει διά τών λαθών της. Αυτό που συνεπώς διακρίνει την έπιστήμη από τή μή έπιστήμη είναι τό ότι ή πρώτη συγκροτεϊ τις ύποθέσεις της έτσι ώστε να επιδέχεται τή δυνατότητα διάψευσης. Συναφής μέ την έγκατάλειψη της άρχής της έπαληθευσιμότητας είναι και ή άπόρριψη της σχέσης μεταξύ θεωρίας και παρατήρησης, όπως αυτή τίθεται από τον λογικό θετικισμό. Θεωρητικές προτάσεις δέν μπορεί να άναιρεθουν έν όνόματι “γεγονότων” ή “πραγματολογικών στοιχείων”, άμεσα δεδομένων στην έμπειρία, έφόσον δέν υπάρχουν παρατηρησιακοί όροι άμοιροι θεωρίας. Ἡ “αντικειμενικότητα” δέν μπορεί να άναχθεϊ στην αισθητηριακή έμπειρία. Ἡ παρατηρησιακή ύπόσταση έπιμέρους προτάσεων, τό άν δηλαδή θά πρέπει να θεωρηθουν βασικές ή δυνάμει άνατρεπτικές μιās θεωρίας, είναι, σε τελευταία άνάλυση, συνάρτηση μιās έπιστημονικής σύμβασης.

Δέν είναι του παρόντος να έμπλακοδμε σε μιá διεξοδική εξέταση του κριτικού όρθολογισμού. Ἄρκει να διατυπωθουν δύο γενικές άντιρρήσεις καθώς προσημαίνουν την προβληματική του Feyerabend. Ἡ πρώτη άφορά τή θέση για την πρόοδο της γνώσης. Ἄν, όπως προκύπτει από την άρχή της διαψευσιμότητας, δέν είναι ποτέ δυνατόν μιá θεωρία να επικυρωθεϊ τελεσίδικα παρά μόνο να άπορριφθεϊ, έπεται πώς είναι αδύνατον να θεμελιωθεϊ ότι μιá θεωρία είναι όριστικά προτιμητέα έναντι μιās άλλης, και, συνακόλουθα, είναι αδύνατον να ύποστηριχθεϊ πώς ή έπιστήμη προοδεύει μέ την έννοια ότι προσεγγίζει την αλήθεια. Τό πρόβλημα δέν μπορεί να ξεπεραστεϊ, έκτός και άν τοποθετήσουμε τά λάθη της έπιστήμης σε μιá τελεολογική ακολουθία. Αυτό όμως θά ίσοδυναμοδσε μέ την προαγωγή της θεωρίας, που εμφανίζεται τελευταία σε μιá χρονολογική σειρά, σε κριτήριο της ίσχύος όλων όσων προηγούνται αυτής. Ὅπως παρατήρησε ό Canguilhem, μιá τέτοια αντίληψη άνάγει την ιστορία τών έπιστημών, ούτε λίγο ούτε πολύ, σε μουσεϊο τών λαθών του ανθρώπινου λόγου. Ἡ δεύτερη άντίρρηση άναφέρεται στον συμβατισμό του Popper. Δεδομένης της μή αναγώγιμης διαφορᾶς του

γνωστικοῦ καί τοῦ ὄντολογικοῦ πεδίου, καμιά θεωρία δέν μπορεῖ νά ἀπορριφθεῖ μέ βάση τήν ἀναντιστοιχία της πρὸς τήν πραγματικότητα. Ἡ παραδοχή ἢ ἀπόρριψη προτάσεων πού διαψεύδουν μιὰ θεωρία εἶναι συνάρτηση τῶν συμβάσεων πού καθιερώνονται ἀπὸ τήν “ἐπιστημονική κοινότητα”. Ἡ θέση αὐτή ἐγείρει τό ἐρώτημα τῆς φύσης τῶν συμβάσεων αὐτῶν, τοῦ συστήματος τῶν ἀξιῶν πού συνέχουν τήν ἐπιστημονική κοινότητα· θέτει, μ’ ἄλλα λόγια, τό πρόβλημα τοῦ κοινωνικοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ὑπέρμαχος τῆς “ἀνοιχτῆς κοινωνίας” παρακάμπτει τό ἐρώτημα αὐτό μέσω τῆς αὐτονόμησης τῆς ἐπιστήμης, καί ἡ ἀναζήτηση κανόνων ἀναγκαίων καί ἱκανῶν γιά τήν πρόκριση μιᾶς θεωρίας ἔναντι μιᾶς ἄλλης καταλήγει στήν προσπάθεια ἑνὸς θεσμοκρατικοῦ δογματισμοῦ.

Ἡ κατ’ οὐσίαν τελεολογική καί συσσωρευτική ἀντίληψη τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου πού προτάθηκε ἀπὸ τόν Popper δέν μπόρεσε νά ἀνθέξει μπροστά στίς ἀναθεωρήσεις τῆς ἱστοριογραφίας τῆς ἐπιστήμης καί στήν ἀντιθετικιστική τροπή τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας. Τό καινοτόμο ἔργο τοῦ Kuhn εἰδικότερα — ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων στή βάση ἀσυνεχῶν, ἀσύμμετρων παραδειγμάτων — ὑπέσκαψε καθοριστικά τά θεμελιώδη ἀξιώματα τοῦ κριτικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Στήν ἐπιστημονική πρακτική, μιὰ “διάψευση” δέν ἀπορρέει ποτέ ἀπὸ μιάν ἀπλή ἀντιπαράθεση μιᾶς μοναδικῆς θεωρίας σ’ ἓνα ὁποιοδήποτε πλέγμα μερικότερων παρατηρήσεων. Προκύπτει, ἀντίθετα, ἀπὸ τήν ἀντιπαράθεση δύο ἢ περισσότερων ἐναλλακτικῶν θεωριῶν πού καταγράφουν τά δικά τους πραγματολογικά δεδομένα, συγκροτοῦν τά δικά τους ἀντικείμενα καί ἐπινοοῦν τοὺς δικούς τους πειραματικούς ἐλέγχους. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, ὅπως παρατήρησε ὁ Lakatos, κάθε διάψευση συνεπάγεται πάντοτε μιάν ἐπιχείρηση ὑποκατάστασης μιᾶς θεωρίας ἀπὸ μιάν ἄλλη.⁴ Ἐπιχειρώντας νά διασώσει τίς ὀρθολογικές περγαμηνές τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τέτοιες ἀνησυχητικές ἐξελίξεις, ὁ τελευταῖος πρότεινε τή “μεθοδολογία τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων”. Ὁ Lakatos ἔκρινε τόν καθιερωμένο ἀπὸ τόν Popper κανόνα ὡς ἐξαιρετικά περιοριστικό. Κάθε νέα θεωρία εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἀνωμαλίες, ἀσυνέπειες καί ἀμφιλογίες. Ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἀποδεικνύει, ἐντούτοις, ὅτι τέτοιες θεωρίες μποροῦν κάλλιστα νά ἐπιβιώσουν, νά ἀναπτυχθοῦν καί νά ἀποδώσουν. Χρειάζεται ἐπομένως ἓνας μεθοδολογικός “ζωτικός χῶρος”, πού μπορεῖ νά διασφαλιστεῖ ἂν ἀντικείμενο κριτικῆς ἀποτίμησης πάψει νά θεωρεῖται μιὰ μοναδική θεωρία καί ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἀκολουθίες θεωριῶν ἢ ἀπὸ ἓνα ἐρευνητικό πρόγραμμα. “Θεωροῦμε ὅτι ἓνα ἐρευνητικό πρόγραμμα προοδεύει ἐφόσον ἡ θεωρητικὴ του ἀνάπτυξη προλαμβάνει τήν ἐμπειρικὴ του ἀνάπτυξη. . ., ὅτι μένει δέ *στάσιμο* ἂν ἡ θεωρητικὴ του ἀνάπτυξη ὑστερεῖ ὡς πρὸς τήν ἐμπειρικὴ”. Ὑποκαθιστώντας κατὰ τήν ἀποτίμηση ἑνὸς θεωρητικοῦ ἐγχειρήματος τοὺς μικροσκοπικούς, οὕτως εἰπεῖν, περιορισμούς τοῦ Popper μέ μακροσκο-

πικά κριτήρια, ό Lakatos απέβλεπε στό νά συμβιβάσει τήν ιστορική πολυδιάσταση πού χαρακτηρίζει τήν πορεία τής επιστήμης μέ κάποιες ελάχιστες απαιτήσεις όρθολογικότητας.

Αυτό άκριβώς είναι τό σημείο όπου παρεμβαίνει ό Feysrabend. 'Ο τελευταίος χαιρετίζει τή λυτρωτική κριτική στήν όποία ό Lakatos ύποβάλλει τόν έπαγωγισμό και τή διαψευσιμότητα, καθώς και τήν ευαισθησία του στήν ιστορικότητα τής επιστήμης πού τόν κάνει νά αναζητᾶ ελαστικότερα και πιο φιλελεύθερα κριτήρια για τήν επιλογή θεωριών, τονίζει όμως πως, εν τέλει, ή δεοντολογική στάση πού ό Lakatos υίοθετεϊ άπέναντι στό πρόβλημα δέν ξεφεύγει από τούς φραγμούς τοῦ όρθολογισμού· αναπαράγει άπλως τό πρόβλημα σε διαφορετική κλίμακα: “άν είναι λοιπόν άπερισκεψία νά άπορρίπτουμε λαθεμένες θεωρίες μόλις γεννηθοῦν, επειδή ενδέχεται νά άναπτυχοῦν και νά βελτιωθοῦν, τότε είναι εξίσου άπερίσκεπτο νά άπορρίπτουμε προγράμματα πού παρακμάζουν επειδή κι αυτά μπορεί νά άναζωογονηθοῦν και νά άποκτήσουν άπρόσμενη μεγαλοπρέπεια. . . Κανείς λοιπόν δέν μπορεί νά επικρίνει όρθολογικά έναν επιστήμονα πού προσκολλᾶται σ' ένα έκφυλισμένο πρόγραμμα, κι οὔτε μπορεί νά άποδειχθεϊ μέ όρθολογικό τρόπο ότι οί ενέργειές του είναι παράλογες.” (EM: 230 - 1). Οὔτε ή προτεινόμενη από τόν Lakatos μεθοδολογία είναι λοιπόν σε θέση νά προσδιορίσει άποφασιστικά κριτήρια για τήν άποδοχή ή εγκατάλειψη ενός έρευνητικού προγράμματος. “Όπως περίπου και στήν περίπτωση τοῦ Popper, καταλήγει ό Feysrabend, ή μεθοδολογία τών έρευνητικῶν προγραμμάτων προσλαμβάνει τή δραστικότητα της στα πλαίσια τών προκαταλήψεων συντηρητικῶν θεσμών.

‘Η επιστήμη, κατά τόν Feysrabend, είναι πολύ πιο άνορθολογική από τή μεθοδολογική της εικόνα: “. . . δέν ύπάρχει οὔτε ένας κανόνας, όσοδήποτε εύλογος και άκλόνητα θεμελιωμένος στήν επιστημολογία κι άν είναι, πού νά μήν παραβιάζεται κάποια στιγμή.” (EM: 54). Κι αυτό συμβαίνει, λέει ό Feysrabend παραφράζοντας χαρακτηριστικά τόν Λένιν, επειδή “ή ιστορία γενικά, και ή ιστορία τών επαναστάσεων ειδικά, είναι πάντα πιο πλούσια σε περιεχόμενο, πιο ποικιλόμορφη, πιο πολύπλευρη, πιο ζωντανή και πιο φευγαλέα άπ' ό,τι μπορεί νά φανταστεϊ και ό καλύτερος ιστορικός και ό καλύτερος μεθοδολόγος.” (EM: 47). Σε αντίθεση μέ τις έκδοχές τής φιλοσοφίας τής επιστήμης, πού προσδιορίζοντας τις δυνατές μορφές και συνθηκες τής γνώσης επιβάλλουν τήν εξειδίκευση καθορισμένων συστημάτων κανόνων για τή συγκρότηση τής γνώσης και τήν όριοθέτηση τής επιστήμης από τή μή επιστήμη, τό 'Εναντία στη Μέθοδο συνηγορεί υπέρ ενός θεωρητικού “άναρχισμού”: δέν ύπάρχουν οικουμενικά κριτήρια όρθολογικότητας ικανά νά προκρίνουν μία θεωρία έναντι μιᾶς άλλης, όπως άλλωστε δέν ύπάρχουν γνώμονες ή κανόνες για τή διάκριση μεταξύ τής επιστήμης και

λόγων ἢ παραδόσεων πού ἀντιμετωπίζονται συνήθως ὡς ἀνεπιστημονικοί. Μέ τό πνεῦμα αὐτό ὁ Feyerabend καταπιάνεται νά καταδείξει πῶς τέτοιοι κανόνες ἀθετήθηκαν ἢ παραβιάστηκαν στήν πράξη σέ καμπές τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάπτυξης, καί ὅτι μάλιστα δέν μποροῦσαν παρά νά παραβιαστοῦν.

Τό ἱστορικό προηγούμενο πού δίνει στόν Feyerabend τήν εὐκαιρία νά ἐπεξεργαστεῖ τίς θέσεις αὐτές εἶναι ἡ προάσπιση ἀπό τόν Γαλιλαῖο τῆς Κοπερνίκειας Ἐπανάστασης στήν ἀστρονομία ἔναντι τῶν ἀριστοτελικῶν ἀντιρρήσεων. Ὁ Feyerabend, ἐξετάζοντας διεξοδικά τό ἐγχείρημα τοῦ Γαλιλαίου, ἀποδεικνύει ὅτι τό ἐπίτευγμά του ὄχι μόνο καταπάτησε ὅλους τούς κανόνες πού ἐντέλλονται ὁ ἐπαγωγισμός, ἡ διαψευσιμότητα καί ἡ μεθοδολογία τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων, ἀλλά ὅτι προὔπεθετε τήν καταπάτησή τους. Αὐτό, ὡστόσο, δέν θά ἔπρεπε νά ἐρμηνευθεῖ — ὅπως ἀφήνει ἴσως νά ἐννοηθεῖ τό συχνά παρερμηνευμένο σύνθημά του “τά πάντα ἐπιτρέπονται” — πῶς ὁ Feyerabend ἀποκρούει τά κριτήρια ὀρθολογικότητας προκειμένου νά τά ὑποκαταστήσει μ’ ἕναν δεοντολογικό ἀνορθολογισμό. Οἱ ἀναλύσεις του δέν ἀποσκοποῦν νά ἀποδείξουν ὅτι ὅλοι οἱ κανόνες καί τά κριτήρια εἶναι ἄχρηστα καί περιοριστικά καί ὅτι, ὡς ἐκ τούτου, θά ἔπρεπε νά ἐγκαταλειφθοῦν, ἀλλά νά δείξουν ὅτι οἱ κανόνες (τόσο οἱ γενικοί ὅσο καί οἱ συγκεκριτικοί) ἔχουν τά ὅριά τους (*SFS*: 32). Ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικό γιά τή στάση του εἶναι, ἐν προκειμένῳ, τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: “μιά κοινωνία βασισμένη σέ ἕνα σαφῶς καθορισμένο σύνολο περιοριστικῶν κανόνων, ἔτσι ὥστε τό νά εἶσαι ἄνθρωπος νά εἶναι συνώνυμο μέ τήν ὑπακοή σου σ’ αὐτούς, σπρώχνει ὅποιον διαφωνεῖ σέ μίαν ἔρημη χώρα χωρίς καθόλου κανόνες κι ἔτσι τόν ἀπογυμνώνει ἀπό τή λογική του καί τήν ἀνθρωπιά του. Τό παράδοξο τοῦ σύγχρονου ἀνορθολογισμοῦ εἶναι ὅτι οἱ ὑποστηρικτές του ταυτίζουν σιωπηλά τόν ὀρθολογισμό μέ τήν τάξη καί τόν ἑναρθρο λόγο (κι ὄχι μέ κάποιο εἶδος τους) κι ἔτσι καταδικάζουν τούς ἑαυτούς τους στό ψέλλισμα καί στήν ἀνοησία. . . Ἄν παραμεριστοῦν οἱ ἀρχές καί γίνει ἀποδεκτὴ ἡ δυνατότητα πολλῶν διαφορετικῶν μορφῶν ζωῆς, ὅλα αὐτά τά φαινόμενα θά ἐξαφανιστοῦν σάν ἕνα κακό ὄνειρο.” (*EM*: 271). Θά ἦταν λοιπόν παραπλανητικό νά θεωρήσουμε ὅτι ὁ Feyerabend προκρίνει τόν ἀνορθολογισμό ἔναντι τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἡ καινοτομία τῆς προσέγγισής του δέν συνίσταται στό ὅτι παρέχει μιά διαφορετική, ὅσοδῆποτε προκλητική, ἀπάντηση στά εἶδη τῶν ἐρωτημάτων πού παραδοσιακά τίθενται ἀπό τήν ἐπιστημολογία ἢ τή φιλοσοφία τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλά στό ὅτι μετατοπίζει τό πεδίο ἀναφορᾶς ἀρνούμενος ἐξαρχῆς τά ἐρωτήματα αὐτά. Μέ τό νά υἱοθετεῖ ὡς ἀντικείμενο τῆς ἀναρχικῆς “ἐπιστημολογίας” του τήν παραγωγή τῆς γνώσης ἐν κινήσει, μέ τό νά ἱστορικοποιεῖ μ’ ἄλλα λόγια τό φάσμα τῶν προβλημάτων πού παραδοσιακά πραγματεύεται ἡ ἐπιστημολογία, στήν οὐσία τήν καταργεῖ. Ὀρθολογικότητα καί μή ὀρθολογικότητα

δέν ἀντιπαρατίθενται ὡς πολεμικά καί ἀλληλοαναιρούμενα ἄκρα· τίθενται στό ἴδιο πεδίο ἀνάλυσης, καί ὁ διαχωρισμός τους ἀντί νά θεωρεῖται δεδομένος γίνεται ἀντικείμενο διερεύνησης.

Πῶς ἐπιτυγχάνει ὁ Feysabend τήν “ἱστορικοποίηση” τῆς ἐπιστημολογίας; Ἐν πρώτοις, μέ τό νά καταργεῖ τή διάκριση μεταξύ τοῦ πλαισίου ἀνακάλυψης τῆς ἐπιστήμης (τῆς ἀνίχνευσης τῶν καταβολῶν καί τῆς ἐξέλιξής της) καί τοῦ πλαισίου θεμελίωσής της (τῆς λογικῆς ἀνασυγκρότησης τῆς ἐννοιολογικῆς της δομῆς). Οἱ μεθοδολογικοί κανόνες πού παράγονται ὀρθολογικά στό πλαίσιο θεμελίωσης συχνά ὑψώνουν ἀνυπέρβλητα προσκόμματα στήν ἐπιστημονική πρακτική, ἢ ὁποία στήν πράξη ἀναπτύσσεται ὄχι ὑπερβαίνοντας τίς διαδικασίες καί πρακτικές πού συνιστοῦν τό πεδίο ἀνακάλυψης, ἀλλά ὡς ἀπόρροια τοῦ συνδυασμοῦ τους. Σκοπός τοῦ Feysabend εἶναι νά ὑπονομεύσει τή νομιμότητα τῆς ἐπίπλαστης αὐτῆς ἀντίθεσης ἐπισημαίνοντας τήν ὀργανική σύνδεση τῶν δύο πλαισίων: “. . . ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἓνα ἕνιαῖο καί ὁμοιογενές πεδίο διαδικασιῶν, ἐξίσου σημαντικῶν γιά τήν ἐπιστήμη. Αὐτό καταργεῖ τή διάκριση.” (EM: 211). Ἡ προοπτική αὐτή τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀμφισβητήσῃ τήν ὑπόσταση τῆς παραδοσιακῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης καί νά θέσῃ τό ἐρώτημα τῶν ἐξωεπιστημονικῶν καθορισμῶν τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς, τῶν ἐπιπτώσεων πού ἔχει πάνω στήν ἐπιστήμη ἢ ἔνταξή της μέσα στίς εὐρύτερες διαδικασίες τῆς κοινωνίας. Ὑποστηρίζει, ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἡ διάκριση μεταξύ “ἐξωτερικῆς” καί “ἐσωτερικῆς” ἱστορίας σέ σχέση μέ τήν ἐπιστήμη ἀποτελεῖ ἓνα τέχνασμα γιά τή διαφύλαξη τῶν ἀξιώσεων τοῦ ὀρθολογισμοῦ: “. . . εἶναι ἀπολύτως δυνατό μιά ἐπιστήμη νά ἔχει κάποια “ἐσωτερική” ἱστορία, μόνον ἐπειδή ἡ “ἐξωτερική” της ἱστορία περιέχει ἀντισταθμιστικές πράξεις οἱ ὁποῖες παραβιάζουν κάθε τόσο τή μεθοδολογία πού τήν καθορίζει.” (EM: 262). Σέ ἀντίθεση, ἐπίσης, μέ τίς ἐκδοχές τῆς θετικιστικῆς ἐπιστημολογίας οἱ ὁποῖες, στήν προσπάθειά τους νά ἀποστάξουν γενικά κριτήρια ἐπιστημονικότητας (μιάν ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν), προϋποθέτουν τήν ἐνότητα καί τήν ὁμοιογένεια τοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίου, ὁ Feysabend τονίζει τήν ἑτερομορφία καί τήν ἀνισομερή ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημονικῶν πρακτικῶν. Ἡ καθεμιά ἀπό αὐτές ἔχει τό ἰδιαίτερο ἀντικείμενό της, τό δικό της θεωρητικό σῶμα καί τίς πειραματικές της διαδικασίες· ὡς ἐκ τούτου, οἱ ἐπιστημονικές πρακτικές χαρακτηρίζονται ἀπό διαφορετικές χρονικότητες καί ἡ ἰδιαιτερότητά τους δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπαχθεῖ κάτω ἀπό ὁποιοδήποτε σύνολο τυπικῶν γνωρισμάτων. Ἐπιπλέον, μολονότι οἱ ἐπιστήμονες ἔχουν μιά σχετική αὐτονομία ἐφόσον ὑπακούουν στήν ἰδιαίτερή τους συστηματικότητα, δέν καταλαμβάνουν ἐντούτοις μιά κοινωνικά διαφανή περιοχή, καί ὑπόκεινται συνεπῶς σ’ ἓνα σύνθετο πλέγμα κοινωνικῶν καθορισμῶν. Ἐτσι, γιά παράδειγμα, “. . . ἡ Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση” δέν περιέχει μόνο τόν

Γαλιλαῖο. Εἶναι ἓνα ἐξαιρετικά σύνθετο φαινόμενο. Γιά νά τό κατανοήσουμε, πρέπει νά ταξινομήσουμε τή γνώση τοῦ καιροῦ ἐκείνου σέ διαφορετικές καί συχνά ἀνεξάρτητες συνιστώσες, πρέπει νά ἐξετάσουμε πῶς διαφορετικές ομάδες σέ διαφορετικές χρονικές στιγμές ἀντέδρασαν σέ καθεμία συνιστώσα, καί ἔτσι σταδιακά συγκρότησαν τή διαδικασία πού σήμερα ὀνομάζεται, μᾶλλον συνοπτικά, Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση.” (SFS: 40). Ἐξ οὗ καί ὁ Feyeraabend ἀπορρίπτει κάθε προσπάθεια νά ἐξηγηθεῖ τό φαινόμενο αὐτό μέ βάση τήν υἱοθέτηση ἑνός μοναδικοῦ κανόνα, καί ἐπιχειρεῖ ἀπεναντίας νά προσδιορίσει τίς ποικιλόμορφες *συνθῆκες* πού κατέστησαν τήν ἐμφάνισή του δυνατή. Ἐτσι ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση ἦταν κάθε ἄλλο παρά μιά ἀπλή περίπτωση ὑποκατάστασης μιᾶς ἀστρονομικῆς θεωρίας ἀπό μίαν ἄλλη, ἐπαρκέστερη, ὑπόθεση, λόγω τῆς διάστασης τῶν ἀξιωμάτων της μέ νέες παρατηρήσεις: ἡ ἐπιτυχία της προϋπέθεσε τήν εὐνοϊκή σύγκλιση μιᾶς πλειάδας λόγων — ἐκτεινόμενων ἀπό τήν ὀπτική καί τή φυσική ὡς τή θεολογία —, καθένας ἀπό τούς ὁποίους διέθετε τούς δικούς του μή ἀναγώγιμους κανόνες καί τόν δικό του μή ἀναγώγιμο ρυθμό. Δείχνει, ἐπίσης, ὅτι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Γαλιλαίου ἀντλήσε τήν πρακτική της ἰσχύ ὄχι ἀπό τήν ἀποκάλυψη τῆς ἐπιστημονικότητάς της ἀλλά, ἐν μέρει, ἀπό τήν ἀποτελεσματικότητά της ὡς ἰδεολογικῆς συνιστώσας τῆς πάλης μιᾶς ἀνερχόμενης κοινωνικῆς τάξης ἐναντίον τοῦ κατεστημένου κόσμου τῶν ἰδεῶν. Ἐξεταζόμενη λοιπόν σ’ ὅλη της τήν πολυπλοκότητα, ἡ Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση παρουσιάζεται ὡς ἓνα ἐπικαθορισμένο προϊόν μιᾶς ἐπιστημονικῆς, ἰδεολογικῆς καί κοινωνικοπολιτικῆς συγκυρίας. Εἶναι συνεπῶς ἐντελῶς ἀσύστατη ἢ πεποίθηση πῶς ὑπάρχουν αὐτοτελή καί διαχρονικά κριτήρια ὀρθολογικότητας, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἱστορική πρακτική καί ἀρμόδια νά νομοθετοῦν τί εἶναι ἐπιστημονικό καί λογικό καί τί ὄχι.

Ἡ ἀπόσταξη ἀπό τήν ἐπιστημονική πρακτική οἰκουμενικῶν κριτηρίων ὀρθολογικότητας συνεπάγεται τή δυνατότητα σύγκρισης τῶν περιεχομένων ἐναλλακτικῶν θεωριῶν στή βάση ἑνός κοινοῦ μέτρου. Εἶναι αὐτή ἀκριβῶς ἡ πεποίθηση πού ὑπονομεύεται ἀπό τήν ἀπόρριψη τῆς γραμμικῆς καί τελεολογικῆς ἀντίληψης τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου καί ἀπό τή θεώρηση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάπτυξης ὡς διαδικασίας ἀσυνεχοῦς, γεμάτης ἀπό τομές, ρήξεις καί μετατοπίσεις: οἱ ἐπιστημονικές θεωρίες μπορεῖ νά εἶναι ἀσύμμετρες. Τό φαινόμενο τῆς ἀσύμμετρότητας ἐγείρει τό ἐρώτημα τῆς φύσης τῶν ἀσυνεχειῶν πού χαρακτηρίζουν τίς ἐπιστημονικές “ἐπαναστάσεις” καί ἀπαιτεῖ τή συγκρότηση ἐννοιῶν γιά τήν ἀνάλυση τῆς μετάβασης ἀπό τό ἓνα παράδειγμα στό ἄλλο. Ὁ Ν. R. Hanson ὑποστήριξε, ἐν προκειμένω, πῶς μετά ἀπό μίαν ἐπαναστατική ἀλλαγή στήν ἐπιστήμη, ὅσοι ἐνέχονται σ’ αὐτήν ἀντιλαμβάνονται τόν κόσμο διαφορετικά: παρομοίασε δέ μιά τέτοια ἀλλαγή μέ τούς μετασχηματισμούς πού παρατηροῦνται στά ἀντιληπτι-

κά παιχνίδια τῆς μορφολογικῆς ψυχολογίας — ὅπως, γιά παράδειγμα, στήν περίπτωση ἑνός ὀρισμένου σχεδίου πού ἐμφανίζεται τή μιὰ στιγμή σάν ἀντιλόπη καί τήν ἄλλη σάν πουλί.⁵ Ὁ Kuhn εἶναι κάπως διστακτικός ὡς πρὸς τήν υἱοθέτηση τῆς μορφολογικῆς ἀναλογίας ἀλλά, στό τέλος, τήν ἀποδέχεται σάν μιὰ καλή προσέγγιση τοῦ μηχανισμοῦ μετάβασης ἀπό τό ἕνα παράδειγμα στό ἄλλο: οἱ κρίσεις μιᾶς κανονικῆς ἐπιστήμης “λήγουν ὄχι ὕστερα ἀπό συζήτηση καί ἐρμηνεία, ἀλλά ὕστερα ἀπό ἕνα σχετικά ἀπότομο καί ἀδιάρθρωτο γεγονός ὅπως οἱ μορφολογικοί μετασχηματισμοί”.⁶ “Ἀπότομο”, “ἀδιάρθρωτο”, “γεγονός”: ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ἐξήγησης τῆς ἀσυνέχειας σύμφωνα μέ τούς ὅρους τῆς μορφολογικῆς ἀναλογίας ἐκδηλώνεται στήν ἐπιλογή αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν ἐννοιῶν, ἐφόσον αὐτές συνεπάγονται ὅτι ἡ ἀλλαγή εἶναι στιγμιαία καί ὅτι ἐπιβάλλεται αὐτόματα. Μιὰ τέτοια προσέγγιση καθιστᾷ προβληματική τήν ἀνάλυση τῆς ἀσυνέχειας ὡς μιᾶς ἐπικαθορισμένης ἱστορικῆς διαδικασίας. Παράλληλα, ὑπονοεῖ ὅτι ἡ τάξη τοῦ λόγου πού διαδέχεται τήν ἐπανάσταση ἀναφαίνεται αἰφνίδια, ἐπιβάλλοντας ἕναν πλήρως ἀναπτυγμένο καί κλειστό ὀρίζοντα νοήματος, πράγμα πού ἀποκλείει τή δυνατότητα μιᾶς πολιτικῆς ἢ ἰδεολογικῆς παρέμβασης στήν ἐπιστημονική πρακτική (καί ὄχι μόνον αὐτή).

Τό ζήτημα τῆς ἀσυμμετρίας καταλαμβάνει μιὰ κεντρική θέση στήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Feyerabend. Κι αὐτός μέ τή σειρά του κάνει χρήση τῆς μορφολογικῆς ἀναλογίας, ἀλλά, ὅπως πιστοποιεῖ ὁ τρόπος πού πραγματεύεται τήν Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση, ἡ ἀνάλυσή του ἀνιχνεύει ἕναν διαφορετικό προσανατολισμό. Βασικό του μέλημα εἶναι ὁ προσδιορισμός τῆς ἰδιαιτερότητας ἑνός ἐπιστημονικοῦ λόγου μέσω τῆς διερεύνησης τῶν συνθηκῶν πού ἀποκαθιστοῦν τήν ἐνότητά του. Γιά τόν Feyerabend, ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα δέν μπορεῖ νά περιοριστεῖ στίς ἐκδηλες σχέσεις πού ὑφίστανται μεταξύ τῶν ὄρων μιᾶς θεωρητικῆς κατασκευῆς· ἐπισημαίνει ἀντίθετα ὅτι: “πρέπει νά καταφέρουμε νά παραγάγουμε καί νά συλλάβουμε νέες ἀντιληπτικές καί ἐννοιολογικές σχέσεις, συμπεριλαμβανομένων καί σχέσεων πού δέν εἶναι ἄμεσα ἐμφανεῖς, καί τοῦτο δέν ἐπιτυγχάνεται μόνο μέ κριτική συζήτηση.” (EM:283). Αὐτές οἱ λανθάνουσες σχέσεις, πού ἐνεργοῦν κάτω ἀπό τήν ἐπιφανειακή ὀρθολογικότητα λόγων, λειτουργοῦν ὡς ἀντιστάσεις πού ἀποκλείουν τή δυνατότητα ὀρισμένων ρήσεων, χαράζοντας ἔτσι ἕναν νοηματικό ὀρίζοντα, ἕνα πλαίσιο τοῦ τί μπορεῖ νά λεχθεῖ καί νά ἐννοηθεῖ. Ἡ ἀνάλυση τῶν σχέσεων αὐτῶν ἀπαιτεῖ τήν ἐπεξεργασία νέων ἐννοιολογικῶν ἐργαλείων, ἐπειδή οἱ κατηγορίες μέ τίς ὁποῖες ἀναλύονται παραδοσιακά οἱ ἐπιστημονικοί ὅροι — κατηγορίες ὅπως “παρατήρηση”, “ἐλεγχος”, ἀκόμα καί “θεωρία” — εἶναι ἤδη σέ τέτοιο βαθμό διαποτισμένες ἀπό ὀρθολογικές προκαταλήψεις, ὥστε νά προκαθορίζουν κατά τρόπο περιοριστικό τά εἶδη ἐρωτημάτων πού μπορεῖ νά τεθοῦν. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ Feyerabend

προτιμᾷ νά αναπτύξει τίς ἀπαιτούμενες ἔννοιες πραγματευόμενος ἕνα διαφορετικό πεδίο παραστάσεων. Ἐπιλέγει νά συγκρίνει τίς τεχνοτροπίες τῆς ἀρχαϊκῆς καί τῆς μετα-αρχαϊκῆς περιόδου, προκειμένου νά ἀνασυστήσει τίς κοσμολογίες πού τίς ἐμποτίζουν. Δέν θεωρεῖ, ἐν προκειμένῳ, τήν “τεχνοτροπία” οὔτε ὡς ἐκδήλωση ὑποκειμενικῆς ἰδιοσυγκρασίας, οὔτε ὡς συνιστώσα ἑνός προσυγκροτημένου “πνεύματος” μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλά ὡς ἕνα πολυσύνθετο σημασιολογικό φαινόμενο, ἡ ἐνότητα τοῦ ὁποίου θά πρέπει νά ἀνασυγκροτηθεῖ μέσω μιᾶς ἐξονυχιστικῆς διαφορικῆς ἀνάλυσης: “ἀντί νά ψάχνουμε γιά τίς ψυχολογικές αἰτίες μιᾶς “τεχνοτροπίας” θά ἔπρεπε μᾶλλον νά προσπαθοῦμε νά ἀνακαλύψουμε τά στοιχεῖα τῆς, νά ἀναλύσουμε τή λειτουργία τους, νά τά συγκρίνουμε μέ ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ἴδιας κοινωνικῆς ομάδας (λογοτεχνικό ὕφος, δομή προτάσεων, γραμματική, ἰδεολογία) κι ἔτσι νά προσεγγίσουμε τήν κοσμοθεωρία πού βρίσκεται πίσω ἀπ’ ὅλα αὐτά, καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐπηρεάζει τήν ἀντίληψη, τή σκέψη, τήν ἐπιχειρηματολογία καί θέτει ὅρια στήν περιπλάνηση τῆς φαντασίας.” (EM:287). Ὁ τρόπος πού πραγματεύεται ὁ Feyerabend τό θέμα του εἶναι ἐξαιρετικά διεισδυτικός καί γόνιμος, ἀρετές πού δύσκολα μεταδίδονται σέ μιᾶ σύνοψη. Ὀφείλουμε, ὡστόσο, ὅσοδῆποτε συνοπτικά, νά σταθοῦμε στήν ἐκβαση αὐτῆς τῆς διερεύνησης.

Ἡ ἀρχαϊκή “κοσμοθεωρία”, ὅπως τήν ἀνασυνιστᾷ ὁ Feyerabend μέσω τῆς ἐξέτασης τῆς ἀρχαϊκῆς τεχνοτροπίας στή ζωγραφική, τῆς ἐννοιολογικῆς δομῆς τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν κλπ., παρουσιάζεται νά συγκροτεῖ μιάν ἰδιαίτερη ὄντολογία καί, σέ στενή συνάρτηση μ’ αὐτήν, μιᾶ ἱστορικά καθορισμένη μορφή ὑποκειμενικότητας. Τά στοιχεῖα πού συναπαρτίζουν τήν κοσμοθεωρία αὐτή εἶναι ἀνεξάρτητα μέρη ἀντικειμένων πού συνάπτουν ἐξωτερικές σχέσεις δίχως νά ἀλλάζουν τίς ἐγγενεῖς τους ἰδιότητες. Αὐτό ἰσχύει τόσο γιά φυσικά ἀντικείμενα καί ἀνθρώπους ὅσο καί γιά κοινωνικές ἀρετές, ὅπως ἡ τιμή τοῦ πολεμιστῆ. Στήν ὄντολογία δέ αὐτή ἀντιστοιχεῖ μιᾶ ἰδιαίτερη ὑποκειμενικότητα, μιᾶ “αὐτοεμπειρία” τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀρχαϊκός ἄνθρωπος εἶναι μιᾶ συναρμολόγηση μελῶν, ἀρθρώσεων, τοῦ κορμοῦ, τῆς κεφαλῆς κλπ., πού τίθενται σέ κίνηση ἀπό ἐξωτερικές δυνάμεις, καί δέν διαθέτει καμιᾶ συστατική πηγή δράσης, ἕνα αὐτογενές “ἐγώ”. Ἡ μετάβαση σέ μιᾶ διαφορετική κοσμοθεωρία εἰσάγει νέα ἀντικείμενα καί διατάσσει νέες σχέσεις μεταξύ τους. Τά ἀντικείμενα αὐτά ὀργανώνονται γύρω ἀπό τή διχοτόμηση μεταξύ οὐσιῶν καί φαινομένων καί ἀντιστοιχοῦν σέ μιᾶ διαφορετική ὑποκειμενικότητα πού καταφάσκει τήν ἀρχή τοῦ ἐγώ. Μιᾶ τέτοια μετάβαση, τονίζει ὁ Feyerabend, δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ στή βάση ἑνός μοντέλου γραμμικῆς προόδου. Δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἕνα περισσότερο ἀναπτυγμένο πολιτισμικό στάδιο πού εἰσάγει, “ἀνακαλύπτει”, στοιχεῖα πού ὁ προηγούμενος ἀγνοοῦσε. Καί αὐτό γιατί τά ὑπό ἐξέταση μορφώ-

ματα τοῦ λόγου δέν ἀναπαριστοῦν (ἢ παραποιοῦν) ἀπλῶς μίαν “ἀντικειμενική” πραγματικότητα· τό “ἀντικειμενικό” συγκροτεῖται ἀπό τά στοιχεῖα καί τίς σχέσεις πού ὑφίστανται στά πλαίσια τοῦ λόγου. Κάθε λόγος διαμορφώνεται στή βάση ἰδιαίτερων ἀρχῶν δόμησης πού ὀριοθετοῦν ἓνα πλαίσιο τοῦ τί μπορεῖ νά λεχθεῖ καί νά ἐννοηθεῖ. Στίς ὀριακές ἐκεῖνες περιπτώσεις πού οἱ ἀρχές αὐτές διέπουν ὅλα τά ἐπιμέρους στοιχεῖα ἐνός λόγου, ἡ ἀναστολή τους συνεπάγεται καί τήν ἀναστολή ὅλων τῶν “γεγονότων” καί τῶν ἐννοιῶν πού συγκροτοῦνται στόν ὀρίζοντά του. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, “μιά πρόταση ὅπως αὐτή τοῦ Ἡράκλειτου: “δέν μπορεῖς νά ἀνακαλύψεις τά ὄρια τῆς ψυχῆς ὅσο κι ἂν ταξιδέψεις πρὸς κάθε κατεύθυνση, τόσο βαθιά βρῖσκεται ὁ λόγος της” δέν προστίθεται ἀπλῶς (στήν ἀρχαϊκή κοσμολογία), ἀλλά ὑποσκάπτει τίς ἀρχές πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν κατασκευή τῶν (ἀρχαϊκῶν) “νοητικῶν καταστάσεων”. . . (EM:329). Τά περιεχόμενα, ὡς ἐκ τούτου, αὐτῶν τῶν κοσμοθεωριῶν, ἐννοουμένων ὡς σύνθετων μορφωμάτων λόγου, πολύ ἀπέχουν ἀπό τό νά εἶναι σύμμετρα: καμιά τυπική λογική σχέση δέν μπορεῖ νά θεμελιωθεῖ μεταξύ τῶν ἀντίστοιχων στοιχείων τους, καί οὔτε εἶναι δυνατόν νά μετατραπεῖ ἡ γλώσσα τῆς μιᾶς στή γλώσσα τῆς ἄλλης, ἢ σέ μιᾶ τρίτη, “οὐδέτερη” γλώσσα. Τό ἴδιο συμβαίνει καί στήν περίπτωση ἀσύμμετρων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας, γιά παράδειγμα, παρέχει νέες ἀρχές γιά τή συγκρότηση τῶν μηχανικῶν γεγονότων, πού ὄχι μόνο ἀναιροῦν τό ἐννοιολογικό σύστημα τῆς κλασικῆς μηχανικῆς ἀλλά καθιστοῦν ἀδύνατη αὐτή καθαυτή τή διατύπωση προτάσεων πού θά εἶχαν νόημα στά πλαίσια τῆς τελευταίας. Καί οὔτε ἡ διαφάνεια μιᾶς παρατηρησιακῆς γλώσσας, οὔτε ἡ διαιτησία τῆς τυπικῆς μποροῦν νά γεφυρώσουν τό χάσμα.

Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ἐπισημάνουμε μιᾶ, ὄχι σπάνια, παρανόηση πού ἐγκτεται στή σύγχυση τῆς ἐννοίας τῆς ἀσυμμετρότητας μέ τήν ἀδυναμία τῆς σύγκρισης ἐν γένει — σύγχυση στήν ὁποία συμβάλλουν κάποιες ἀτυχεῖς διατυπώσεις τοῦ προβλήματος, ὅπως αὐτές τοῦ Hanson καί τοῦ Kuhn πού σημειώσαμε πῶς πάνω. Ἄν ἡ ἀσυμμετρότητα δύο παραδειγμάτων συνεπαγόταν καί τήν ἀσυγκρισιμότητά τους ἢ τήν παντελή τους ἀκοινωνησία, τό ἐγχείρημα τοῦ Feyerabend θά ἦταν καταδικασμένο ἐξ ἀρχῆς σέ ἀποτυχία· ἐγκλειστος καθώς θά ἦταν στή δική του διανοητική παράδοση, ἡ ἀρχαϊκή κοσμοθεωρία, γιά παράδειγμα, θά τοῦ ἦταν ἀπολύτως ξένη καί ἀπροσπέλαστη. Προφανῶς, ὅμως, δέν πρόκειται περί αὐτοῦ. Αὐτή καθαυτή ἡ κατάδειξη τῆς ἀσυμμετρίας δύο παραδειγμάτων, κοσμοθεωριῶν κλπ., βασίζεται στή δυνατότητα μιᾶς κάποιας σύγκρισης ἢ ἀντιπαραβολῆς. Μόνο πού ἡ σύγκριση δέν γίνεται βάσει ἐνός κοινοῦ, οὐδέτερου καί ἀμετάβλητου μέτρου ἢ κριτηρίου ἀλλά εἶναι κατανάγκη πολυδιάστατη, εὐκαμπτη καί ἀβέβαια. Ὁ ἀνθρωπολόγος πού θέλει νά “μεταφράσει” τίς ἀσύμμετρες —

μέ τίς ἀντιλήψεις τῆς δικῆς του κοινωνίας — ἰδέες μιᾶς “πρωτόγονης” κοινότητας “μπορεῖ νά τό κάνει μόνον ἐφόσον εἶναι διατεθειμένος νά χρησιμοποιήσῃ γνωστούς ὄρους μέ ἀσυνήθιστους καί πρωτότυπους τρόπους. Ἴσως, γι’ αὐτόν τό λόγο, νά πρέπει ἀκόμα νά δημιουργήσῃ ἕνα ἐντελῶς νέο γλωσσικό παιχνίδι μέ τίς ἀγγλικές λέξεις, καί μόνον ὅταν ἕνα τέτοιο γλωσσικό παιχνίδι γίνῃ ἀρκετά σύνθετο, θά εἶναι σέ θέση ν’ ἀρχίσει τίς ἐξηγήσεις του.” (EM:336).

Οἱ θέσεις πού σκιαγραφήθηκαν παραπάνω συνιστοῦν μιᾶ θεμελιώδη κριτική τοῦ ρεαλισμοῦ, εἴτε τόν ἐννοήσουμε ὡς ἰδιαίτερη θεώρηση τῆς σχέσης μεταξύ ἀνθρώπου καί κόσμου, εἴτε ὡς μιᾶ προϋπόθεση τῆς ἐπιστήμης. Ἡ κριτική αὐτή ἰσχύει ἐξίσου γιά τόν ἐμπειριστικό ρεαλισμό ὅπως αὐτός ἐπιδεικνύεται ἀπό τόν ἀπλοϊκό θετικισμό μέ τίς διαφανεῖς του παρατηρήσεις, ὅσο καί γιά τούς ὀρθολογιστές ἐπικριτές τοῦ τελευταίου, πού δέχονται μέν τή διάσταση μεταξύ τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων καί τῶν πραγματικῶν ἀντικειμένων, ἀλλά ὑποθέτουν μιάν ἀναγκαῖα ἀντιστοιχία μεταξύ τῶν δύο. Μιά τέτοια θέση εἶναι ὑπερβατική, ἐφόσον προϋποθέτει ἀθάίρετα ὅτι οἱ συνθήκες τῆς δυνατότητας τῆς γνώσης εἶναι ταυτόχρονα καί συνθήκες τῆς δυνατότητας τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης. Καί τοῦτο γιάτί, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Feyerabend (SFS:70), ἡ προσέγγιση αὐτή θεωρεῖ ὅτι ἀσύμμετρες θεωρίες, δηλαδή θεωρίες πού συγκροτοῦν διαφορετικά γνωστικά ἀντικείμενα, ἀναφέρονται στήν ἴδια ἐξωγνωστική “ἀντικειμενική” πραγματικότητα, ἡ ὁποία καί ἀποτελεῖ τόν ὑπέρτατο κριτή. Ἐνας τέτοιος ὁμως ἰσχυρισμός εἶναι, γιά τόν Feyerabend, δικαίως, ἀσύστατος, ἐφόσον ἐξαλείφει τήν ἀσυμμετρότητα βασισμένος στήν ἀθαιρεσία μεθοδολογικῶν ἐπιταγῶν, ἢ κατὰ κάποιον τρόπο προϋποθέτει τή γνώση ἑνός ἐξωγνωστικοῦ πεδίου ἀναφορᾶς, πᾶγμα πού ἰσοδυναμεῖ μέ τή διαιώνιση τοῦ προβλήματος.

Ὁ Feyerabend, λοιπόν, θεμελιώνει τήν ἐνταξη τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς μέσα στήν εὐρύτερη σφαῖρα τῶν κοινωνικῶν πρακτικῶν τοῦ λόγου. Ἡ ἐπιστήμη θεωρεῖται στήν ποικιλομορφία της ὡς ἕνα σύστημα νοήματος καί σάν τέτοιο, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τούς ὄρους τοῦ Wittgenstein, δέν μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ ἀνεξάρτητα ἀπό τά παιχνίδια τῆς γλώσσας· μέ μιάν ἔννοια, εἶναι ἡ ἴδια ἕνα “γλωσσο-παίγνιο”. (Αὐτήν ἀκριβῶς τήν πραγματικότητα ἀποδίδει ἐπιτυχῶς ὁ Feyerabend ὅταν λέει ὅτι “χωρίς τή διαρκή κατάχρηση τῆς γλώσσας δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καμιᾶ ἀνακάλυψη, καμιᾶ πρόοδος”.) Ἡ ἐπιστήμη οὔτε ἀντικατοπτρίζει τήν πραγματικότητα, οὔτε θεμελιώνει ἕνα προνομιακό σημεῖο ἐπαφῆς μαζί της· ἡ γνώση δέν μπορεῖ νά ἀρκεστεῖ σέ ὅ,τι ἀφομοιώνει ἢ, ἀλλιῶς, σέ ὅ,τι ἀποβάλλει. Ἡ ἀπερατότητα τῆς ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς δέν εἶναι συνάρτηση τῆς ὑπαρξης νέων ἀντικειμενικῶν “ἠπεύρων” γνώσης πού περιμένουν νά “ἀνακαλυφθοῦν” καί νά ἐποικιστοῦν, ἀλλά συνισταμένη τῆς κοινωνικῆς της ἄρθρωσης. “Μόνο

ἓνα πράγμα ἔχουμε δικαίωμα νά ἀπαιτοῦμε ἀπό μιὰ θεωρία καί αὐτό εἶναι νά περιγράψει σωστά τόν κόσμο, δηλαδή τήν ὁλότητα τῶν γεγονότων ὅπως αὐτά συγκροτοῦνται ἀπό τίς δικές της βασικές ἔννοιες." (EM:349).

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς "ἀντικειμενικότητας" τῆς ἐπιστήμης καί ἡ παρεπόμενη ἀπόρριψη γενικῶν κριτηρίων ἐπιστημονικότητας ὑπονομεύουν τή δυνατότητα μιᾶς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ἢ μιᾶς ἐπιστήμης τῶν ἐπιστημῶν, καί συνεπάγεται μιὰ ριζική ἐπανεκτίμηση τῆς σχέσης μεταξύ ἐπιστήμης καί μὴ ἐπιστήμης, μεταξύ ἐπιστήμης καί ἰδεολογίας. Ὁ Feysabend καταπιάνεται εἰδικότερα μέ τό ζήτημα αὐτό ἐξετάζοντας τή σχέση μεταξύ "ὀρθοῦ λόγου" καί "πρακτικῆς". Ὑπογραμμίζει, ἐν προκειμένῳ, ὅτι οἱ δύο ὅροι τῆς σχέσης δέν συνιστοῦν ποιοτικά διαφορετικές ὀντότητες πού συνάπτουν ἐξωτερικές σχέσεις. Τό ζήτημα δέν εἶναι νά δειχτεῖ πῶς ὁ (ὀρθός) λόγος, ἐννοούμενος ὡς αὐτόνομη ὀντότητα, διέπει τήν πρακτική σύμφωνα μέ κάποιες ἐγγενεῖς του ἀπαιτήσεις· οὔτε, ἀντίστροφα, νά δειχτεῖ ὅτι ὁ λόγος ἀντλεῖ τό περιεχόμενο καί τήν αὐθεντία του ἀπό τήν πρακτική. Ἐξίσου δέ λανθασμένη θεωρεῖ τήν ἐκδοχή ἐκείνη κατά τήν ὁποία ἡ σχέση λόγου καί πρακτικῆς τίθεται ὑπό τήν ἔννοια μιᾶς ἀλληλεπίδρασης, γιατί, παρά τήν "ἐξισορρόπηση" πού ἐπιχειρεῖ, δέν παύει νά προϋποθέτει ἐξαρχῆς μιὰ θεμελιώδη, ποιοτική διάκριση μεταξύ τῶν δύο. Τήν παραδοχή αὐτή τήν ἀπορρίπτει ὁ Feysabend κατηγορηματικά, ἐπειδή προάγει διαρθρωτικές ἀπλῶς διαφορές μεταξύ ἐτερότροπων πρακτικῶν σέ διαχωρισμό οὐσίας: "αὐτά πού καλοῦνται "λόγος" καί "πρακτική" ἀποτελοῦν λοιπόν δύο διαφορετικά εἶδη πρακτικῆς καί ἡ διαφορά ἐγκείται στό ὅτι ἡ μία ἐπιδεικνύει ἐκδηλα ὀρισμένα ἀπλά καί εὐκόλως παραγώγιμα τυπικά γνωρίσματα κι ἔτσι μιᾶς κάνει νά λησμονοῦμε τίς σύνθετες καί δύσληπτες ιδιότητες πού ἐξασφαλίζουν τήν ἀπλότητα καί τήν παραγωγικότητα, ἐνῶ ἡ ἄλλη καταπνίγει τά τυπικά γνωρίσματα κάτω ἀπό μιὰ τεράστια ποικιλία τυχαίων ιδιοτήτων." (SFS: 26). Ἡ ἐπιστήμη, ἢ μᾶλλον οἱ ἐπιστημονικές πρακτικές μποροῦν ἀσφαλῶς νά διαχωριστοῦν ἀπό ἄλλες σημαίνουσες πρακτικές ἐπί τῆ βάσει τῆς εἰδικῆς τους συστηματικότητας καί κανονικότητας, τοῦ τρόπου πού ἀσκοῦνται καί τῶν ἀποτελεσμάτων πού προκαλοῦν, ὁ διαχωρισμός ὁμως αὐτός παύει νά δηλώνει μιάν ἀπόλυτη ἀντίθεση καί ἀναφέρεται ἀπλῶς σέ μιὰ διαφορά πού συγκροτεῖται στό πεδίο τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς νοήματος. Ὁ ἰσχυρισμός λοιπόν ὅτι ὁ ὀρθός λόγος (ἢ ἐπιστήμη, ἢ θεωρία κλπ.) συνιστᾷ χάρι σέ ὀρισμένες συμφυεῖς ιδιότητες (μέθοδος, τυπική διάταξη κλπ.) μέτρο τῶν ἀνεπαρκειῶν ἄλλων σημαίνουσῶν πρακτικῶν ἢ παραδόσεων (μύθος, ἰδεολογία κλπ.) εἶναι ἀσύστατος καί ἐξίσου ἀθαίρετος ὅσο καί ἡ δογματική πίστις στόν θεϊκό λόγο καί τά ἐρμηνευτικά σχήματα τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Καμιὰ παράδοση δέν μπορεῖ λοιπόν νά θεμελιωθεῖ στίς ἀξιώσεις μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἢ λογικῆς ἀναγκαιότητας. "Οἱ παραδόσεις

δέν εἶναι οὔτε καλές, οὔτε κακές, ἀπλῶς ὑπάρχουν.” Ἡ “ἀντικειμενικότητα” μιᾶς παράδοσης εἶναι συνάρτηση τῆς ὑποκειμενικότητας πού συγκροτεῖ στόν ὀρίζοντά της: “. . . ἀνεξάρτητα ἀπό τή συμμετοχή σέ μιᾶ παράδοση δέν ὑπάρχει τρόπος νά ἐπιλέξουμε μεταξύ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί τοῦ ἀντισημιτισμοῦ” (SFS:27). Κάθε διαφορετικός τρόπος κοινωνίας μέ τόν “κόσμο” ἐμπεριέχει καί τά δικά του κριτήρια ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας καί, ὡς ἐκ τούτου, κάθε προσπάθεια ἐπιβολῆς καθολικῶν καί ἀπόλυτων κριτηρίων συνεπάγεται μιάν ἀθέμιτη καί αὐταρχική πρόκριση ἑνός πλέγματος κριτηρίων ἔναντι τῶν ἄλλων.

Στά πλαίσια τοῦ προβληματισμοῦ αὐτοῦ, ἀναπτύσσει ὁ Feysabend καί τίς θέσεις του γιά τόν ρόλο τῆς ἐπιστήμης σέ μιάν “ἐλεύθερη” κοινωνία (βλ. EM, κεφ. 18· SFS, μέρος Β’). Ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν ἀντικειμενικές βάσεις ἢ ἀναγκαιότητες πάνω στίς ὁποῖες θά μπορούσε νά στηριχτεῖ ἡ πρόκριση μιᾶς παράδοσης ἢ ἰδεολογίας ἔναντι τῶν ἄλλων, μιᾶ κοινωνία θά πρέπει νά θεωρεῖται ἐλεύθερη μόνο ἂν δέν κυριαρχεῖται ἀπό μιᾶ μοναδική, ἀποκλειστική παράδοση. Αὐτό δέν ἀπαιτεῖ μιάν ἰδιαίτερη θεσμική ρύθμιση πού νά λειτουργεῖ ὡς ἕνα ἐλαστικό θεσμικό πλαίσιο. Ἐνα τέτοιο πλαίσιο δέν μπορεῖ νά εἶναι προϊόν ἐπιβολῆς· θά πρέπει, ἀντίθετα, νά προκύψει μέσω μιᾶς διαδικασίας ἀνοιχτοῦ διαλόγου καί συλλογικῆς ἐπίλυσης συγκεκριμένων προβλημάτων. Ἐπιπλέον, σέ μιᾶ δημοκρατική κοινωνία — ἡ ὁποία δέν ὀρίζεται, σύμφωνα μέ τόν Feysabend, ἀπό τήν ἰσοτελή πρόσβαση σέ μιᾶ παράδοση, ἀλλά ἀπό τήν ἰσομοιρία παραδόσεων — θά πρέπει νά διαχωριστεῖ ἡ ἐπιστήμη ἀπό τό κράτος, ὅπως ἀκριβῶς τό κράτος διαχωρίστηκε ἀπό τή θρησκεία. Τέλος, ἡ ἐπιστήμη, οἱ θεσμοί μέσα στούς ὁποῖους ἀσκεῖται ἢ διαχέεται, οἱ ἐφαρμογές της καθώς καί οἱ προγραμματικές της κατευθύνσεις, θά πρέπει νά ὑπόκεινται σέ δημοκρατικό ἔλεγχο.

Ἐπογραμμίζουμε καί πάλι ὅτι ὁ Feysabend δέν ἐναντιώνεται στήν ἐπιστήμη καθ’αυτή — ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀπλῶς μιᾶ παράδοση ἀνάμεσα σ’ ἄλλες — ἀλλά στίς ἐπιπτώσεις ἐξουσίας πού προκύπτουν ἀπό τήν θεσμοποίησή της. Ἀπό τήν ἄποψη δέ αὐτή, δέν μπορεῖ κανεῖς νά μήν παρατηρήσει τήν συμφωνία μεταξύ τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Feysabend καί τοῦ Michel Foucault. Ὅπως χαρακτηριστικά θέτει τό ζήτημα ὁ τελευταῖος διεκδικώντας τά δικαιώματα αὐτῶν πού ἀποκαλεῖ “ὑποταγμένες” γνώσεις: “μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἐξέγερση γνώσεων πού ἀντιτίθενται κατά κύριο λόγο ὄχι στά περιεχόμενα, στίς μεθόδους ἢ στίς ἐννοιες τῆς ἐπιστήμης, ἀλλά στίς ἐπιπτώσεις τῶν συγκεντρωτικῶν ἐξουσιῶν πού συνδέονται μέ τόν θεσμό καί τή λειτουργία ἑνός ὀργανωμένου ἐπιστημονικοῦ λόγου στά πλαίσια μιᾶς κοινωνίας σάν καί τή δική μας.”⁷

Ἐπάρχει, ὅμως, μιᾶ σημαντική διαφορά μεταξύ τοῦ Feysabend καί τοῦ Foucault. Αὐτό πού κυρίως ἐνδιαφέρει τόν τελευταῖο εἶναι νά διερευνήσει

τή συστατική σχέση μεταξύ γνώσης και ἐξουσίας· ἐξουσία και γνώση θεωρούνται ὡς ἐνεχόμενες σέ μιὰ σχέση ἀμοιβαιότητας μέ τήν ἔννοια ὅτι “δέν ὑπάρχει καμιά σχέση ἐξουσίας δίχως τή συνακόλουθη συγκρότηση ἑνός πεδίου γνώσης, οὔτε ὑπάρχει γνώση πού νά μήν προϋποθέτει καί νά μή συγκροτεῖ ταυτόχρονα σχέσεις ἐξουσίας”.⁸ Προϋπόθεση τῆς προσέγγισης τοῦ Foucault εἶναι ὅτι ἡ διαπλοκή γνώσης και ἐξουσίας δέν μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ μέ σημεῖο ἀναφορᾶς ἕνα προσυγκροτημένο, πηγαῖο ὑποκείμενο· ὁ ἄνθρωπος συγκροτεῖται ἱστορικά ὡς ὑποκείμενο μέσα σέ παραδόσεις πού συντηροῦν καθορισμένες σχέσεις ἐξουσίας. Ἡ προσέγγιση τοῦ Foucault ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι ἀνοίγει ἕνα διάστημα πολιτικῆς παρέμβασης πού βασιζέται στήν ἀναγνώριση τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν πού συναρθρώνουν διάφορες κοινωνικές παραδόσεις και πρακτικές μέ σχέσεις ἐξουσίας και στόν προσδιορισμό δυνατοτήτων γιά τόν μετασχηματισμό τους.⁹

Ἐδῶ εἶναι, πιστεύω, πού οἱ πολιτικές θέσεις τοῦ Feysabend ἀποδεικνύονται ἀνεπαρκεῖς. Ὁ ἰδιότυπος φιλελευθερισμός του τείνει νά ἀναγάγει τό πρόβλημα τῆς πολιτικῆς παρέμβασης σέ ζήτημα δημοκρατικῆς ἐπιλογῆς μεταξύ διαφορετικῶν παραδόσεων. Μιά τέτοια προοπτική ὅμως τόν ἐμποδίζει νά ὑπερβεῖ ἀποφασιστικά τήν προβληματική τοῦ ἐλεύθερου ὑποκειμένου. Ἡ “ἐπιλογή” μεταξύ παραδόσεων προϋποθέτει μιάν ἐξωτερική σχέση μεταξύ ἑνός αὐτογενοῦς ὑποκειμένου και ἀνεξάρτητων παραδόσεων. Αὐτό δέ πού ἡ προσέγγιση αὐτή συσκοτίζει εἶναι ἡ δραστηριότητα τῶν παραδόσεων αὐτῶν κατά τή συγκρότηση ἢ ὑπόταξη τῶν ὑποκειμένων, οἱ σχέσεις κυριαρχίας πού ἐνδεχομένως συντηροῦν και ἀναπαράγουν.

Ἐπάρχει πραγματικά κάτι τό πρωτότυπο στή συλλογιστική τοῦ Feysabend. Κανείς (ἔστω!) δέν μπορεῖ νά ἔχει ἀντίρρηση μέ τήν κοινωνική διάρθρωση πού ὀραματίζεται: ἕνα ἐλαστικό πλαίσιο συνύπαρξης διαφόρων ἰσόνων και ἀλληλέγγυων παραδόσεων ἢ μορφῶν ζωῆς ὅπου τά πρακτικά προβλήματα ἐπιλύονται δημοκρατικά μέσω τῶν ἀνοιχτῶν συναλλαγῶν τῶν παραδόσεων αὐτῶν. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι, ἔτσι ὅπως θέτει ὁ Feysabend τό πρόβλημα, ἡ ἔλευση τῆς κοινωνίας αὐτῆς προϋποθέτει τό πνεῦμα ἀλληλεγγύης, ἀνοχῆς και δημοκρατίας πού θά ἐπιθυμούσαμε νά τή διέπει. Δέν ἔχουμε νά κάνουμε δηλαδή μέ μιάν ἀξιολογική παράδοση ἀνάμεσα σ’ ἄλλες, ἀλλά μ’ αὐτή καθαυτή τή συνθήκη και τό τέλος μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας. Καί τό ἐρώτημα πού αὐτόματα προκύπτει εἶναι τί γίνεται σέ κοινωνίες ὅπως ἡ δική μας ὅπου πρακτικές ἐκμετάλλευσης και ἐξουσίας κάθε ἄλλο παρά ἐπιτρέπουν τήν εὐόδωση ἑνός τέτοιου προγράμματος; Ἐδῶ ἡ στάση πού υἱοθετεῖ ὁ Feysabend μᾶς καταδικάζει σέ ἀπραξία. Ὁ φιλελεύθερος πολιτικός σχετικισμός τοῦ Feysabend εἶναι μιὰ ἀντίδραση στίς πολιτικές ἐκεῖνες θεωρίες και πρακτικές πού βασιζόμενες σέ κάποια ἀπόλυτα κριτήρια — εἴτε πρόκειται γιά τήν “ἀνθρώπινη φύση”, εἴτε τόν

“ὀρθό λόγο”, εἴτε τήν “ἱστορική ἀναγκαιότητα” — νομοθετοῦν τήν κοινωνική πρόοδο, καθορίζοντας ἐπακριβῶς τήν πορεία καί τό περιεχόμενό της. Προκειμένου ὅμως νά ὑπονομεύσει τά περιοριστικά αὐτά σχήματα, καταλήγει στό ἄλλο ἄκρο. Ἀπό τή λυτρωτική διαπίστωση ὅτι δέν ὑπάρχει καμιά κοινωνική ἀλήθεια πού νά θεμελιώνεται σέ ἀντικειμενικά κριτήρια, περνάει ἀβίαστα στή θέση ὅτι ὅλες οἱ παραδόσεις ἔχουν τά ἴδια δικαιώματα (*SFS*:82). Μιά τέτοια ὅμως δικαϊκή ἀντιμέτωπιση τοῦ προβλήματος εἶναι ὄχι μόνο ἐξαιρετικά προβληματική, ἀλλά συγκρούεται μέ θέσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Feyerabend. Ἀποδίδοντας στίς παραδόσεις ἴσα δικαιώματα τίς ἀντιμετωπίζουμε ἀφαιρετικά, ὅπως περίπου ὁ λόγος τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου συγκροτεῖ τήν ἔννοια τοῦ πολίτη. Καί ὅπως ἡ τυπική ἰσότητα τοῦ φιλελευθερισμοῦ ἀποκρύπτει οὐσιαστικές ἄνισότητες καί σχέσεις ἐξουσίας στό κοινωνικό ἐπίπεδο, ἔτσι καί ἡ τυπική ἰσότητα τῶν παραδόσεων μᾶς ἐμποδίζει νά ἐκτιμήσουμε τήν κοινωνική τους δραστηριότητα καί τίς ἐπιπτώσεις. Ὄντως δέν ὑπάρχει κανένα ἀπόλυτο κριτήριο πού νά μᾶς διευκολύνει νά ἐπιλέξουμε μεταξύ ἀσύμμετρων παραδόσεων ὅπως ὁ ἀνθρωπισμός καί ὁ ἀντισημιτισμός. Μᾶς καταδικάζει ὅμως αὐτό σέ σιωπή καί ἀνοχή, ἐν ὀνόματι τῶν ἀνύπαρκτων κριτηρίων τοῦ ἀντισημιτισμοῦ; Προφανῶς ὄχι. Ὁ ἴδιος ὁ Feyerabend μᾶς ἔδειξε ὅτι ἀσύμμετρότητα δέν σημαίνει ἀκοινωνησία. Μπορεῖ, ἐν προκειμένῳ, μιά ὀρθολογική σύγκριση νά εἶναι ἀδύνατη, αὐτό ὅμως δέν ἐμποδίζει ἄλλες μορφές σύγκρισης, κρίσης καί παρέμβασης.

Τό ἀπελευθερωτικό πρόγραμμα πού ἐγκαινίασε ὁ Διαφωτισμός καί κληρονόμησε ὁ μαρξισμός μπορεῖ μέν νά μή θεμελιώνεται πιά σέ κάποιες ἀντικειμενικές ἀναγκαιότητες, διευρύνεται ὅμως καί διατηρεῖ τήν ἐπικαιρότητά του ὡς ἀντίδραση σέ καθορισμένες σχέσεις ἐκμετάλλευσης καί ἐξουσίας. Αὐτός καθαυτός ὁ σχετικισμός τοῦ Feyerabend μᾶς παρέχει καί κριτήριο καί τέλος.

Σημειώσεις

1. Τό δοκίμιο αὐτό πρωτοπαρουσιάστηκε σέ σεμινάριο τοῦ τμήματος πολιτικῶν ἐπιστημῶν τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Essex, τόν Ἰανουάριο τοῦ 1981.

2. *Against Method*, NLB, 1975. Ἑλληνική ἔκδοση: Ἐνάντια στή Μέθοδο, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1983 (στό ἐξῆς, *EM*). *Science in a Free Society*, NLB, 1978 (στό ἐξῆς, *SFS*).

3. Roy Bhaskar, “Feyerabend and Bachelard: Two Philosophies of Science” *New Left Review*, ἀρ. 94.

4. I. Lakatos, “Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes”, στό I. Lakatos & A. Musgrave (ἐκδ.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge, 1970.

5. N. R. Hanson, *Patterns of Discovery*, Cambridge, 1958.
6. T. S. Kuhn, *Ἡ δομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, κεφ. XII.
7. Michel Foucault, "Two Lectures", στοῦ idem. *Power/Knowledge*, New York, 1980, σ. 84.
8. M. Foucault, *Discipline and Punish*, Peregrine Books, 1979, σ. 27.
9. Βλ. "Politics and the Study of Discourse", στοῦ *Ideology and Consciousness*, ἀρ. 3, Ἄνοιξη, 1978.